

соціально-психологічні очікування представляють собою не тільки інтелектуальний прояв самосвідомості індивіда, а є важливим емоційно-ціннісним утворенням його «Я-концепції».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Бернс Р. Развитие «Я» концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
3. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. – М., 1990. – 77с.
4. Васютинський В.О. Психологічні особливості потребово-мотиваційного компоненту громадянської свідомості та самосвідомості молоді // Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: Монографія – К.: Дніпро, 2001. – Т.1. – С.173–204. – Бібліогр.: С. 202–204.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608с.
6. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2003. – 672с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – С.-Пб: Изд-во Питер, 2000. – 712с.
8. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 215с.
9. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр.твори: У 5-ти т. – Т.2. – К., 1976. – С. 149–416.
10. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості у сучасному потенціалістському дискурсі // Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України: Зб. наук. пр. – К., 2006. – В. 25. – С.416–430.
11. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія. Випуск 15. Респ. наук.-метод. зб. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 108 – 115.
12. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. – К., 1965. – 48с.
13. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. – М.: Наука, 1997. – 144с.
14. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов-н-Д: «Феникс», 2002. – 544с.

УДК 373.3:37.011.31

Р.М. Пріма

АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті висвітлюється проблема адаптації студентів до професійно-педагогічної діяльності через уточнення змісту поняття «адаптація», виокремлення аспектів його дослідження. Акцентується на мотиваційно-особистісному аспекті адаптації як інтегральному, що забезпечує сформованість адаптаційної активності та адаптаційної мобільності майбутнього педагога.

The article is devoted to the problem which deals with the student' adaptation towards professionally pedagogical activity through precise definition of the notion «adaptation». The aspects of this research are singled out. This is motivational and personal aspect of adaptation which is taken into account and considered as integral part that provides formation of adaptation activity and adaptation mobility a person who is to be a teacher in future.

Постановка проблеми. Підвищення професіоналізму педагогів, підготовка педагогічних кадрів, які відповідають запитам сучасного динамічного життя – першочергове завдання і необхідна умова модернізації вітчизняної системи освіти. Актуальність дослідження обумовлена теоретико-прикладними завданнями удосконалення професійної діяльності спеціаліста нового типу, що орієнтується у сучасному світі, здатний не тільки

співіснувати з суспільним довкіллям, але й реалізувати свій внутрішній потенціал у ньому, де адаптація є постійною потребою особистості, її самореалізації.

У контексті неперервної освіти проблема адаптації студентів на початковому етапі професійно-педагогічної підготовки є однією із пріоритетних у педагогічній науці і практиці. Це обумовлено тим, що система освіти вищої школи виявилася не підготовленою до радикальних трансформацій, коли одні тільки знання у традиційному розумінні не можуть виступати в якості засобу успішної адаптації абітурієнтів. Реалії сьогодення потребують професійно мобільних спеціалістів, з високим рівнем активності, самостійності, гнучкості, нестандартності мислення, загальної і професійної культури, що надає означеній проблемі особливої значущості.

Аналіз досліджень. Зауважимо, у сучасному психолого-педагогічному та методичному знанні (Б.Ананьєв, Г.Андреєва, Л.Виготський, В.Загвязинський, Е.Зеєр, О.Леонтєв, В.Лисовський, В.Сластьонін та ін.) наявна значна кількість концепцій і моделей становлення професійного образу майбутнього фахівця, серед яких проблема адаптації студентів до професійно-педагогічної діяльності висувається на перший план. Водночас засвідчується неоднозначність визначення сутності адаптаційного процесу в цілому і адаптації студентів до професійно-педагогічної діяльності зокрема. Тракткування адаптації як певної стадії педагогічної освіти здійснюється у контексті міждисциплінарного вивчення з урахуванням філософського, психологічного, соціального, педагогічного, професійного та інших аспектів. Достатньо глибоко розроблений загальнотеоретичний фундамент досліджуваної проблеми: вивчені філософські і психологічні основи адаптації спеціалістів у різних сферах життєдіяльності (Г.Андреєва, Л.Буєва, Л.Виготський, С.Рубінштейн та ін.); психологічні аспекти процесу адаптації (Б.Ананьєв, О.Леонтєв, А.Маркова, І.Якиманська та ін.); особливості соціально-педагогічної адаптації (А.Белкін, Р.Литвак, В.Семенов та ін.); основи професійного самовизначення, професійної спрямованості і компетентності (В.Беспалько, К.Вазіна, Т.Калугіна, К.Левитан, В.Сластьонін та ін.). Інтенсифікувалися дослідження, присвячені проблемам соціально-педагогічної та професійної адаптації (Е.Зеєр, О.Ковальова, О.Ткаченко та ін.). Однак слід відзначити, що у психолого-педагогічній літературі та у практиці професійної підготовки майбутнього педагога немає єдиного підходу щодо розв'язання проблеми адаптації студентів до професійно-педагогічної діяльності.

Метою нашої статті є виокремлення окремих аспектів, пов'язаних із розкриттям проблеми адаптації студентів до професійно-педагогічної діяльності у контексті формування мобільного педагога.

Виклад основного матеріалу

Говорячи про адаптацію у контексті формування професійної мобільності майбутнього педагога, ми маємо на увазі не тільки функціонування, взаємозв'язок особистості з широким колом зовнішніх умов, обставин, але й розвиток студента, його саморозвиток. За такого підходу адаптацію правомірно розглядати у двох напрямках: *адаптацію особистості* до нового зовнішнього середовища і *адаптацію як формування* на цій основі *її нових якостей* [1]. На наш погляд, потребує при цьому передусім уточнення зміст поняття «адаптація».

Термін «адаптація» (від лат. *adapto* – пристосовую) знайшов відображення у понятійних системах різних наук.

У філософії він трактується як процес пристосування системи до умов зовнішнього і внутрішнього середовища [2: 8]. Психологічна наука тлумачить поняття «адаптація» як пристосування будови та функцій організму, його клітинних систем – субсистем органів до умов навколишнього середовища [3: 8].

У психологічних концепціях адаптація особистості, з одного боку, виступає як процес активного пристосування, звикання групи чи окремої особистості до певних, константних, зовнішніх умов (М.Дьяченко, С.Кабеле, Л.Железняк), з іншого боку, сутність адаптації розуміється як активна взаємодія людини і середовища, коли особистість не тільки

«прилаштовується» до вимог довкілля, але й впливає на нього, викликаючи тим самим зміни самого середовища (А.Єгоров, М.Карабейников, С.Муцинов та ін.). Ми поділяємо точку зору, яка визначає соціально-психологічну адаптацію як взаємодію особистості і соціального середовища, що оптимально співвідносить цілі й цінності особистості і групи, де адаптація відбувається тоді, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю і розвитку її індивідуальності. Це дозволяє показати всю складність адаптації майбутнього фахівця до обраної професії, правильно побудувати процес їх підготовки до професійно-педагогічної діяльності.

Принагідно відзначимо, що однією із наук, що активно застосовує термін «адаптація» є соціологія, у понятійній системі якої він витлумачується як пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії [4: 6].

У педагогічній науці, на нашу думку, наявна тенденція однобічного розгляду поняття «адаптація», здебільшого у контексті процесів навчання і виховання особистості (учня, студента) як перебудова пізнавальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості при переході в іншу площину навчально-виховного процесу [5: 8].

Крізь призму означеної позиції у дослідженнях Д.Богоявленської, Ю.Кулюткіна, Н.Милославоної підкреслюється залежність адаптації від активності самої особистості у навчанні і вихованні.

Існує думка (С.Басовська), що адаптація – це процес взаємодії особистості і середовища, який розгортається у вигляді пошукової (інтелектуальної) активності, котра сприяє перетворенню середовища у відповідності з новими умовами і цілями діяльності.

Конструктивним є підхід до адаптації як процесу активного пристосування та вольової реалізації особистістю засвоєних норм і цінностей в умовах конкретної ситуації. Саме вольовий, усвідомлений процес відтворення і реалізації норм і цінностей, оскільки за відсутності цих умов маємо не адаптацію, а зовнішнє пристосування, що веде до конформної поведінки, хибної адаптації. Індивід у такому випадку створює видимість прийняття норм і цінностей, а насправді тільки поступається груповому тиску [6: 83].

Слід також відзначити, що адаптація співвідноситься з процесами соціалізації. На перший погляд, як уважає Г.Андрєєва, ці поняття майже синонімічні, оскільки характеристика соціалізації, з одного боку, як «засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, ... процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом внаслідок його активної діяльності, активного включення у соціальне середовище» [7: 338] може бути віднесена і до адаптації. Дійсно, і засвоєння соціального досвіду, і відтворення системи соціальних зв'язків індивідом наявні у процесі адаптації. Чи дає це підстави ототожнювати означені поняття? Звичайно, ні. Тоді виникає питання: за яким критерієм їх диференціювати? Думається, що шлях до розв'язання цього питання такий: розуміти під адаптацією *метод, спосіб*, яким здійснюється соціалізація, розвиток особистості та її виховання. Більше того, соціалізація може реалізуватися тільки через адаптацію особистості до соціального оточення, вона змінюється в залежності від змісту її етапів, визначених цілей і завдань, але основний (і чи неєдиний) метод її здійснення залишається незмінним – це адаптація.

Отже, адаптація, окрім цього, означає метод, спосіб засвоєння індивідом соціального досвіду і активного репродукування системи соціальних зв'язків. Саме шляхом адаптації у процесі соціалізації виробляються найбільш цінні ознаки і властивості студентів, які визначають успішність їх життєдіяльності у новій для них обстановці. У ВНЗ адаптація пов'язана з включенням студентів, учорашніх абітурієнтів, у нові умови життя, що виходять за межі їх звичного образу життя. Причому поняття «адаптація студентів» носить конкретний характер і означає, в першу чергу, саме пристосування особистості, особистісних властивостей і якостей до умов конкретного закладу. Адаптація – процес неперервний, коливальний, в основі якого переключення на різноманітні сфери, зокрема: діяльності, спілкування, самосвідомості.

У сфері діяльності студента адаптація означає передусім засвоєння нових видів навчальної діяльності [8: 198], де головне – пристосування, усвідомлення і освоєння головного виду діяльності – творчості у системі навчання обраного фаху.

У сфері спілкування адаптація також розглядається з боку її розширення, включення як нових видів, так і оригінальних способів його здійснення, що базується на самостійності у виборі мети спілкування.

І нарешті, адаптація, очевидно, включає і своєрідне «звикання», визнання тих необхідних змін, що відбуваються у самосвідомості особистості в процесі освоєння нових видів діяльності і спілкування.

Процес професійної підготовки у контексті вищезазначеного розглядається нами як динамічний, цілеспрямований процес, кінцевою метою якого є формування комплексу значущих якостей особистості, зокрема професійної мобільності майбутнього педагога. Наш досвід показує, що незалежно від того, наскільки якісно цей процес організований, сам по собі він не виявляє прямого впливу на професійне становлення майбутнього педагога, якщо цілі цього процесу не співпадають із внутрішньою позицією студента, його потребами, інтересами, установками та ціннісними орієнтаціями.

У руслі означеної позиції цілком правомірно стверджувати, що одним із найважливіших аспектів адаптації майбутнього учителя є *мотиваційно-особистісний*, пов'язаний із формуванням позитивних навчальних мотивів і особистісних якостей майбутнього фахівця. Цей аспект можна розглядати як інтегральний, оскільки він передбачає в якості необхідних умов *психолого-педагогічний* (адаптація до нової дидактичної ситуації), *соціально-психологічний* (пов'язаний із труднощами засвоєння нових соціальних норм, установлення і підтримання студентом певного соціального статусу в новому колективі тощо) та деякі інші аспекти адаптації і, у свою чергу, впливає на їх успішність.

Логіка дослідження зумовлює необхідність зупинитися докладніше на розгляді деяких питань мотиваційно-особистісної адаптації студентів до професійно-педагогічної діяльності у процесі навчання у ВНЗ.

Нам імпонує твердження М.Дьяченко та Л.Кандибович, які, характеризуючи специфіку розвитку особистості студента у ВНЗ, відзначають, що формування особистості людини відбувається протягом усього її життя, але саме у вищій школі закладаються основи особистісних якостей спеціаліста, а у наступній професійній діяльності відбувається «подаліше його шліфування як особистості» [9: 73].

Зауважимо, у розвитку особистості майбутнього педагога особливе значення має формування позитивних мотивів і дієвих цілей, оскільки мотиви і цілі є найважливішими детермінантами професійної діяльності. Структура мотивів студента, що формується у період навчання, – стрижень особистості майбутнього фахівця. Тому розвиток позитивних навчальних мотивів правомірно вважати невід'ємною складовою частиною особистісно-професійного виховання студента, його ціннісних орієнтацій, потреб та інтересів – мотиваційної сфери цілісності особистості студента.

Важливим чинником успішної адаптації студентів, зокрема молодших курсів, є характер професійної орієнтації, що дозволяє їм об'єктивно оцінити свої інтелектуальні можливості, утвердитися в осмисленні своїх бажань і здібностей щодо майбутньої професійної діяльності, свого особистісного розвитку, що є надзвичайно слухним у плані закладання підвалин професійно значущих особистісних якостей, з-поміж яких виокремлюємо професійну мобільність.

Ця обставина, вочевидь, актуалізує необхідність здійснення мотиваційно-орієнтувальної діяльності на етапі входження майбутнього фахівця у « простір » професійної підготовки, коли стає можливим виявлення їх власної активності у педагогічному самовизначенні.

Домінантною в аспекті дослідження вважаємо формування цілісної структури цілей навчальної діяльності студентів як важливої умови і водночас механізму розвитку навчальної мотивації. Серед практичних аспектів означеної проблеми передусім відзначимо значущість

суб'єкт-суб'єктної практикоорієнтованої взаємодії у системі «викладач-студент», що базується на принципах *діалогізації, проблематизації, персоналізації та індивідуалізації* (О. Орлов). Так, у відповідності з принципом діалогізації процес навчання не повинен перетворюватися просто у передачу знань: його необхідно будувати як обговорення різних точок зору, як спільний пошук істини, тобто у формі діалогу, а не монологу. Саме у такому творчому обговоренні, що охоплює різні теоретичні і прикладні аспекти проблеми, у студентів, майбутніх педагогів, актуалізуються і пізнавальні, і професійні, і широкі соціальні мотиви. Керуючись принципом проблематизації, необхідно створювати умови для самостійного визначення і постановки студентами пізнавальних завдань. При цьому систематичне створення проблемних ситуацій сприяє розвитку і закріпленню пізнавальної мотивації, її переходу на рівень реально діючої (практико орієнтованої). Важливе значення для розвитку позитивних навчальних мотивів має реалізація принципу персоналізації, коли особистісне спілкування викладача зі студентами не підміняється рольовим, жорстко детермінованим різними приписами (розпорядженнями) та рольовими очікуваннями, та принципу індивідуалізації, що вимагає врахування індивідуально-психологічних особливостей та інтересів студентів. Без сумніву, особистість, мотиваційна сфера майбутнього педагога можуть сформуватися лише в умовах повноцінного особистісно розвивального спілкування з досвідченим, творчо мислячим и захопленим своєю професією спеціалістом.

Висновки. Принагідно зауважимо, що результатом складного процесу взаємодії потреб, інтересів, стимулів, настанов, ціннісних орієнтацій і мотивів є сформованість певного типу мобільної поведінки майбутнього педагога, вияву його *адаптаційної активності* – ознаки динамічності, здатності до швидкої адаптації та спроможності при цьому знаходити потрібні форми діяльності – *адаптаційна мобільність*: зміни статусу, категорії, підготовленість до продуктивного саморозвитку, готовність та здатність учителя до набуття нових професійних знань, умінь, навичок; уміння швидко орієнтуватися у ситуації, самоактуалізуватися, саморегулюватися, самоорганізовуватися, самоконтролюватися. Вочевидь, мова йде про індивіда, який має потребу і потенціал самореалізації, самовдосконалення у певному професійному середовищі.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з виявленням педагогічних умов забезпечення адаптаційної активності та адаптаційної мобільності майбутнього педагога в умовах кредитно-модульної організації навчального процесу у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бибрих Р.Р. Мотивационные аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе: Сб. статей / Отв. ред. В.А.Гаврилов. – Кишинев, 1990. – С.17-29.
2. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 560с.
3. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. – Мн.: Элайда. – 2000. – 704с.
4. Селіверстов С.І. Соціально-педагогічні умови адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі / Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2000.
5. Рапацевич Е.С. Современный словарь по педагогике. – Мн.: Современное слово, 2001. – 928 с.
6. Кон И.С. социология личности. – М., 1976. – 383с.
7. Андреева Г.А. Социальная психология. – М., 1980. – 414с.
8. Леонтьев А. М. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. М. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.
9. Дьяченко М.И., Кандыбович А.А. Психология высшей школы. – Минск, 1981.